

Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації

- **Турлова Юлія Анатоліївна**, д-р юр. наук
Національна академія прокуратури України, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0508-2087>
- **Поліщук Геннадій Сергійович**, канд. юр. наук, доц.
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0829-2621>
- **Козлюк Людмила Григорівна**, канд. юр. наук
Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8864-9693>
- **Пенязькова Ольга Олександрівна**, канд. юр. наук
Адвокатське бюро «Ольги Пенязькової», м. Біла Церква, Київська обл., Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2911-2965>

Метою статті є визначення низки загальних ознак і рис, які дозволять виокремити злочини проти екологічної безпеки у відносно самостійну групу для їх дослідження та систематизації.

Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових методів і підходів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета.

Доведена ієрархічність досліджуваної системи, тобто наявність підпорядкованих підсистем, а також той факт, що система злочинів проти екологічної безпеки являє собою підсистему, тобто складову систему вищого рівня – системи екологічних злочинів.

Стверджується, що система кримінально-правових норм у сфері екологічної безпеки являє собою сукупність норм, що встановлюють, які саме конкретні посягання цієї категорії є злочинами, та правового інституту екологічної безпеки, до норм якого відсилають бланкетні диспозиції зазначених норм.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в статті вперше запропоновано авторський варіант системи злочинів проти екологічної безпеки, що має за рівнем локалізації узагальнений об'єкт посягання та залежно від характеру посягання може поділятися на такі категорії: злочини міжнародного характеру, що посягають на екологічну безпеку людства; злочини, які полягають у порушенні порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час виробничої діяльності, що заподіяло (або створило небезпеку заподіяння) суттєву екологічну шкоду; злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки; злочини у сфері біологічної безпеки; злочини, які полягають у потуранні екологічній небезпеці, а саме невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення та приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення; злочини у сфері поводження з відходами.

Аналіз відповідних кримінально-правових норм із позиції системного підходу надали аргументи для виокремлення злочинів цієї категорії у відносно самостійну групу та обґрунтування авторського варіанта класифікації злочинів проти екологічної безпеки, що сприятиме їх комплексному дослідженню та удосконаленню.

Ключові слова: довкілля, екологічна безпека, злочини, класифікація, кримінально-правова норма, система.

© Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О., 2021

Вступ

Найвні тенденції екологічної ситуації в Україні засвідчують, що кризові явища, які мали місце в останні десятиріччя у сфері охорони навколишнього середовища, не тільки не подолані, а й поглиблюються всупереч вжитим заходам. З огляду на загрози для усього людства зміни довкілля все більшу небезпеку становлять злочини, які завдають істотної шкоди навколишньому середовищу, дестабілізуючи і без того напружену екологічну ситуацію. Реальність загрози все чіткіше усвідомлюється як суспільством, так і державою, що знаходить зокрема прояв у державній екологічній політиці, основними засадами якої, відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [1], є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження, а також забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства. Складовою такої політики є кримінально-правовий вплив на екологічну злочинність, поняття якого охоплює як діяльність щодо створення кримінально-правових засобів протидії злочинності, так і практичне застосування таких засобів, тобто правозастосовну діяльність у відповідній сфері. Дієвість кримінально-правового впливу на екологічну злочинність зумовлена передусім досконалістю норм, які встановлюють відповідальність за екологічні посягання. Тому кримінальне законодавство у сфері екологічної безпеки має відповідати вимогам логічності, виваженості, внутрішньої узгодженості та системності. Відтак, доцільним є аналіз відповідних кримінально-правових норм із позиції системного підходу [2, с. 250].

Аналіз літературних даних і постановка проблеми

Дослідження, що проводились різними авторами стосовно розробки проблем, пов'язаних із поняттям, системою, класифікацією та кваліфікацією екологічних злочинів, зокрема й злочинів проти екологічної безпеки, сформували значний масив наукової інформації.

Теоретичним і практичним проблемам кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища приділялась увага в роботах відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, С. Б. Гавриша, А. П. Гетьмана, М. І. Веревічевої, О. Л. Дубовик, Е. М. Жевлакова, Н. Г. Іванової, Н. Р. Кобецької, О. М. Костенко, Т. В. Корнякової,

В. К. Матвійчука, О. В. Мельник, І. І. Митрофанова, В. О. Навроцького, Н. Л. Романової, М. І. Хавронюка, Ю. С. Шемшученка та ін.

Водночас, незважаючи на безумовну значимість наукових напрацювань у цій сфері, деякі з проблемних питань зазначеної тематики залишились не висвітленими. Саме це зумовлює потребу подальших наукових досліджень національного кримінального законодавства з урахуванням нових підходів у визначеній сфері.

Метою статті є визначення низки загальних ознак і рис, що дозволить виокремити злочини проти екологічної безпеки у відносно самостійну групу, для їх дослідження та систематизації.

Методи проведення дослідження

Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових методів і підходів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета. Системний підхід у дослідженні злочинів проти екологічної безпеки розвиває і конкретизує такі категорії діалектики, як зв'язок, відношення, зміст і форма, частина і ціле тощо. Використання формально-логічних прийомів теоретичного пізнання надало змогу формувати нові поняття, їх класифікації, типологізації досліджуваних явищ, усунення неточностей і суперечностей, зокрема під час визначення понять, формування системи злочинів проти екологічної безпеки та виокремлення їх певних видів. Компаративістський метод інколи використовується під час дослідження особливостей екологічної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони довкілля в Україні та європейських і азіатських країнах.

Виклад основного матеріалу

Системність норм, які встановлюють відповідальність за вчинення злочинів проти екологічної безпеки, ґрунтується на системності права як соціального інституту. Водночас, зазначає В. К. Дуюнов [3, с. 56], системність – не штучна, «надумана» ознака права, а його невід'ємна, атрибутивна властивість, зумовлена, як і саме право, об'єктивною необхідністю і системним характером регульованих і охоронюваних їм суспільних відносин. Системність, що «пронизує» право загалом, усі його галузі, інститути й норми, заснована на єдності соціального призначення, сутності та цілей усіх його складових і передбачає їх певну підпорядкованість, внутрішню впорядкованість, логічну стрункість і тісний взаємозв'язок, має винятково важливе значення для ефективного його застосування.

Система кримінально-правових норм у сфері екологічної безпеки являє собою сукупність норм, що встановлюють, які саме конкретні посягання цієї категорії є злочинами, та еколого-правових інститутів (у нашому випадку інституту екологічної безпеки), до яких відсилають бланкетні (за технікою побудови) диспозиції зазначених норм.

Застосування системного підходу передбачає, зокрема, обов'язковість вивчення і практичного використання його системно-структурного аспекту, який полягає у з'ясуванні компонентів і елементів, внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами цієї системи, що дозволяє отримати уявлення про внутрішню організацію (будову) досліджуваної системи. Крім того, необхідно враховувати ієрархічність системи, тобто наявність підпорядкованих підсистем, а також той факт, що система злочинів проти екологічної безпеки являє собою підсистему, тобто складову частину системи вищого рівня – системи екологічних злочинів. Саме з таких позицій вважаємо за доцільне досліджувати визначений предмет.

Кримінально-правові норми у сфері екологічної безпеки розташовані в Особливій частині Кримінального кодексу (КК) України [4] за певною системою та у певній послідовності. Зауважимо, що переважна більшість кримінально-правових норм екологічного характеру, що охоплює 22 статті (з 236 по 254), упорядкована в розділі VIII Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти довкілля» КК України [4]. Водночас, кодекс передбачає цілу низку норм, що, за висловлюванням О. М. Архипова [5], опосередковано спрямовані на захист природного середовища від злочинних посягань, зокрема, від таких, які передбачені ст. ст. 113, 258, 264, 265; ч. 2 ст. 266; ст. ст. 267, 268; ч. 2 ст. 269, ч. 2 ст. 270, ст. 271, ст. 272, ст. 273; ст. ст. 274–277; ч. 3 ст. 278; ст. 279; ч. 3 ст. 280; ст. ст. 281, 283, 291; ч. 3 ст. 292; ст. ст. 326, 327 КК України [4]. Водночас, попри те, що кримінально-правові норми екологічного характеру розпорошені по різних розділах Особливої частини КК України [4], їх можна розглядати в певній системній єдності, з огляду на спрямованість екологічних посягань та їх здатність заподіювати шкоду об'єкту посягання.

Аналіз системи злочинів проти екологічної безпеки дозволяє зробити висновок, що вона, як і системи злочинів інших категорій, побудована передусім за критерієм родового (видового) об'єкта злочинів. Зауважимо, що суперечливість правових позицій провідних вчених щодо родового об'єкта екологічних злочинів, незважаючи на тривалі в часі наукові дискусії, і на сьогодні не дає чіткого уявлення про сутність поняття, які б давали можливість вибудувати струнку, науково обґрунтовану, систему цієї категорії злочинів.

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» [6] дає визначення родового об'єкта як «гарантованого Конституцією права громадян на безпечне довкілля, а також суспільних відносин у сфері охорони й відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини».

Вочевидь, об'єкт злочинів проти екологічної безпеки (видовий) є складовою об'єкта екологічних злочинів (родового), адже останній містить крім екологічної безпеки й інші охоронювані кримінальним правом суспільні відносини – навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, а також використання, збереження та відтворення природних ресурсів [7, с. 104]. З огляду на це, а також з урахуванням норм Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8] вважаємо за доцільне запропонувати визначення видового об'єкта злочинів проти екологічної безпеки як суспільних відносин, що забезпечують стан захищеності довкілля від порушення його екологічної рівноваги та запобігають виникненню небезпеки для здоров'я людей.

Побудова системи злочинів проти екологічної безпеки, передусім, обґрунтування цілісності цієї категорії злочинів, визначення їх взаємозв'язків та взаємозалежностей (насамперед – з ієрархічно вищою системою екологічних злочинів), пов'язане з класифікацією злочинів.

М. І. Хавронюком [9, с. 53] залежно від виду злочинних посягань на довкілля запропонована така структура розділу КК України [4], що містить норми екологічного характеру:

Відділ 1. Злочини проти екологічної безпеки;

Відділ 2. Злочини проти порядку використання землі, її надр, повітря і вод;

Відділ 3. Злочини проти рослинного і тваринного світу.

Заслуговує на увагу виокремлення в самостійну категорію злочинів проти екологічної безпеки, що відображає їх специфічний об'єкт посягання та підвищену небезпечність таких злочинів. Водночас заперечення викликає запропоноване М. І. Хавронюком [9] розташування підрозділу II.IX «Злочини проти екологічної безпеки та довкілля» в розділі II «Злочини проти інтересів сім'ї і суспільства» КК України [4].

Ґрунтуючись на чотириступеневій класифікації об'єкта злочину, яка передбачає, крім загального, родового і безпосереднього об'єктів, ще й видовий (груповий) об'єкт злочину, виокремлюючи менш високий рівень (порівняно з родовим об'єктом) узагальнення

групи однорідних чи тотожних суспільних відносин, у науковій літературі пропонується й така класифікація кримінально-правових норм у сфері охорони довкілля: норми, що встановлюють відповідальність за посягання на навколишнє середовище загалом; спеціальні норми, що охороняють окремі елементи чи об'єкти довкілля.

До першої групи належать ст. 236–238 та ст. 253 КК України [4], у яких закріплено загальний склад злочину проти навколишнього середовища як порушення правил використання та охорони земель, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного й тваринного світу, що заподіяло суттєву екологічну шкоду (або створило небезпеку заподіяння цієї шкоди – ст. 253), тобто деградацію, виснаження, знищення природних ресурсів, шкоду життю та здоров'ю людей та інші тяжкі наслідки [10, с. 81].

Авторами підручника «Кримінальне право України. Особлива частина» за редакцією М. І. Мельника та В. А. Клименка запропонована така класифікація: злочини проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238, 253 КК України); злочини, що посягають на встановлений порядок використання землі та її надр (статті 239, 240, 254 КК України); злочини, що посягають на встановлений порядок використання водних ресурсів та атмосферного повітря (статті 240, 241, 242, 243, 244 КК України); злочини, що посягають на встановлений порядок використання флори і фауни (статті 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252 КК України) [11, с. 272].

Грунтуючись на визначенні екологічної безпеки, що закріплене у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8], як стану навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, до злочинів, що посягають на екологічну безпеку, можна віднести і злочини з інших груп: наприклад, ті, що пов'язані із забрудненням або знищенням окремих елементів довкілля, а також, ті, що загрожують життю чи здоров'ю людей. Відтак, вищенаведені варіанти системи екологічних злочинів не є логічними, адже члени поділу мають взаємовиключати один одного. Також члени поділу (конкретні злочини) мають бути субпідрядними поняттями, їхні обсяги не повинні перехрещуватись.

Заслуговує на увагу розподіл екологічних злочинів, запропонований Н. Л. Романовою [12, с. 12]: посягання на відносини щодо охорони довкілля; посягання на відносини, що забезпечують екологічну безпеку особи, суспільства і держави; злочини, що носять «комплексний» характер і можуть посягати як на відносини щодо охорони довкілля, так і на екологічну безпеку особи, суспільства і держави.

У групі посягань на відносини, що забезпечують екологічну безпеку особи, суспільства і держави авторка [12] виокремлює: злочини, що посягають на відносини, які забезпечують екологічну безпеку під час виконання робіт з елементами «неживої» природи; злочини, що посягають на відносини, які забезпечують екологічну безпеку під час виконання робіт з елементами «живої» природи; злочини, що посягають на відносини, які забезпечують екологічну безпеку як під час поводження з елементами «живої», так і «неживої» природи.

З цього приводу зауважимо, що будь-який об'єкт біосфери являє собою екосистему – конкретну сукупність абіотичних (неживих) і біотичних (живих) компонентів, що взаємодіють між собою в процесі свого функціонування та до якої входять клімат, ґрунти, бактерії, гриби, рослини та тварини. Отже, розмежування компонентів середовища на абіотичні і біотичні є дуже умовним, адже в природі всі елементи є взаємопов'язаними. Саме тому, розмежування злочинів залежно від спрямованості посягання на біотичні або абіотичні компоненти природи, на наш погляд, не є переконливим.

Водночас, поза увагою науковців, як правило, залишаються злочини, що законодавцем не були віднесені до екологічних (проти екологічної безпеки). Група злочинів, які, за визначенням І. І. Митрофанова, «не є екологічними, але, які у разі їх вчинення здатні заподіяти шкоду довкіллю, поділяться на дві підгрупи: а) до першої підгрупи необхідно віднести ст. 113 «Диверсія» КК України, ст. 258 «Терористичний акт» КК України, ст. 441 «Екоцид» КК України і ст. 439 «Застосування зброї масового знищення» КК України, що відображають руйнівний характер екологічних злочинів, які посягають на компоненти довкілля і здатні спричинити екологічну катастрофу; б) до другої підгрупи ввійдуть екологічно-господарські злочини, передбачені ст. 265 «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами» КК України, ст. 265¹ «Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію» КК України, ст. 267 «Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами» КК України, ст. 267¹ «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки» КК України, ст. 268 «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини» КК України, ст. 269 «Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин» КК України, ст. 270 «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» КК України, ст. 273 «Порушення правил безпеки

на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах» КК України, ст. 274 «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки» КК України, ст. 292 «Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів» КК України, ст. 325 «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням» КК України, ст. 326 «Порушення правил поведінки з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» КК України» [13, с. 62].

На нашу думку, вищенаведений варіант класифікації має певні недоліки. Вбачається, що розподіл злочинів проти екологічної безпеки за місцем розташування носить формальний характер, який не розкриває ні сутності, ні спрямованості посягань. Виникають заперечення щодо розподілу окремих злочинів за визначеними групами. Так, І. І. Митрофанов [13] відносить до злочинів, що не є екологічними, але, які у разі їх вчинення здатні заподіяти шкоду довкіллю, екоцид. Якщо брати в основу класифікації безпосередній об'єкт посягання (а автор так і робить), то очевидно, що екоцид, безперечно, є злочином проти екологічної безпеки, адже його основним безпосереднім об'єктом є екологічна безпека людства, а сам він полягає в умисному заподіянні істотної, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу. Про це свідчить й сама назва злочину.

Щодо іншої групи злочинів, які були умовно названі екологічно-господарськими, зауважимо, що назва, за задумом автора, напевно, мала б відображати здатність цієї категорії злочинів завдавати шкоду навколишньому природному середовищу під час здійснення господарської діяльності. Але ж чи є це підставою для висновку про те, що вони «не є екологічними»?

Наприклад, злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки створюють небезпеку для життя і здоров'я людей як безпосередньо (зазвичай, це відбувається у разі застосування технічних (технологічних) засобів і систем спеціально зобов'язаними особами, в оперативному керуванні яких такі системи перебувають), так і опосередковано – через забруднення довкілля. У науковій літературі існує й інша думка [14, с. 5], відповідно до якої безпосереднім об'єктом зазначених злочинів, зокрема передбаченого ст. 274 «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки» КК України, є ядерна та радіаційна безпека виробництва, очевидно на тій підставі, що зазначена стаття розміщена у розділі Х Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва» КК України.

На наш погляд, розв'язувати питання, що стосуються системи злочинів проти екологічної безпеки, ґрунтуючись на їх розташуванні в розділах КК України [4], не є достатньо аргументованим.

Наприклад, з огляду на ці позиції до набуття чинності КК України [4] у 2001 році, система Особливої частини якого вперше законодавчо закріпила існування злочинів проти довкілля, недоречно було б взагалі говорити про екологічні злочини як окрему категорію.

Крім того, керуючись такою логікою варто було б розмістити значну частину норм із розділу VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» Особливої частини КК України [4] у розділі Х «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва» Особливої частини КК України [4] на підставі того, що вони загрожують безпеці виробництва, наприклад, у процесі будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, використання надр, проведення вибухових робіт та інших видів виробничої чи господарської діяльності.

Зважаючи на те, що це питання є дискусійним у науковій літературі, варто зупинитись на ньому більш детально. Ратифікована Україною у 1997 році Конвенція про ядерну безпеку [15] не дає визначення ядерної безпеки, але визначає за свою мету створення та підтримку на ядерних установках ефективних засобів захисту від потенційної радіаційної небезпеки для захисту окремих осіб, суспільства загалом і навколишнього середовища від шкідливого впливу іонізуючих випромінювань від таких установок.

У базовому акті екологічного законодавства – Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8, ст. 54] фактором, що впливає на стан довкілля, є також шкідливий іонізуючий вплив та радіоактивне забруднення. Крім того, цей закон чітко визначив зобов'язання підприємств, установ та організацій, які здійснюють господарську чи іншу діяльність, пов'язану з використанням радіоактивних речовин у різних формах і з будь-якою метою, щодо забезпечення екологічної безпеки цієї діяльності, яка усувала б можливість радіоактивного забруднення довкілля та негативного впливу на здоров'я людей у процесі видобутку, збагачення, транспортування, переробки, використання та захоронення радіоактивних речовин. Основні вимоги до охорони здоров'я людини та навколишнього природного середовища від ймовірної шкоди, пов'язаної з опроміненням від джерел іонізуючого випромінювання і безпечною експлуатацією таких джерел в Україні, визначають «Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97)» [16], «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України» (ОСПУ-2005) [17]. У науковій літературі [18, с. 117] звертається увага на ситуації, як в Україні, так і країнах СНД, у системі нормативно-технічної документації у вищенаведеній сфері, що характеризується

спрямованістю на вирішення лише конкретних санітарно-гігієнічних і технічних проблем, що демонструє пріоритетність (у відомчому розумінні) не безпеки людини від негативного іонізуючого впливу та охорони навколишнього природного середовища від радіоактивного забруднення, а лише розвиток відповідного сектору економіки.

Зауважимо, що такий підхід властивий не тільки відомчій нормативно-технічній документації, але й, певною мірою, кримінально-правовим нормам у цій сфері, які, незважаючи на наявний прогрес в екологізації кримінального законодавства загалом, засвідчують антропоцентричний підхід до ядерної та радіаційної безпеки.

Зазначені терміни визначені національним законодавством. Так, дефініція «ядерна безпека» наведена у ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [19] як дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку. Цією ж статтею радіаційна безпека визначається як дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами та стандартами з безпеки. Одним з основних завдань ядерного законодавства відповідно до ст. 3 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [19] є визначення основних принципів радіаційного захисту людей та навколишнього природного середовища, а однією з основних функцій органу, що здійснює державне управління у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки [19, стаття 21] є реалізація Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами. Наведене переконливо засвідчує законодавчу позицію, відповідно до якої навколишнє природне середовище є об'єктом ядерної та радіаційної безпеки, який на собі відчуває негативний вплив і потребує правового захисту.

На нашу думку, під час розв'язання питання щодо віднесення чи невіднесення посягань цієї категорії до злочинів проти екологічної безпеки доцільно виходити з того, що ядерна та радіаційна безпека є складовою екологічної безпеки та має розумітись як стан захищеності довкілля та людини в процесі використання ядерних установок і поводження з радіоактивними матеріалами, який не допускає загрози шкоди та можливо-го негативного радіаційного впливу. Зазначене розуміння ядерної та радіаційної безпеки поширене як у науковій, так і в навчальній літературі [20, с. 13], [21, с. 8], [22, с. 153].

Грунтуючись на розумінні ядерної та радіаційної безпеки (що у науковій літературі охоплюється терміном «радіоекологічна безпека») як складової екологічної безпеки

варто вважати злочин, передбачений ст. 274 «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки» КК України [4], екологічним, а відповідну кримінально-правову норму – спеціальною щодо ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки» КК України [4]. Водночас, диспозиції статей, які встановлюють відповідальність за злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки, за винятком ст. 265 та ст. 265¹ КК України [4], де одним з наслідків назване «значне забруднення довкілля», не містять прямих вказівок на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу. Натомість вживається термін «інші тяжкі наслідки». Доктринальне тлумачення цього терміну визначає одним із об'єктів злочину екологічну безпеку [14, с. 5], [23, с. 520]. На думку І. В. Манжула [24, с. 76] основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 274 КК України [4], є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням ядерної та радіаційної безпеки виробництва, а додатковим факультативним об'єктом – екологічна безпека. Це твердження містить заперечення, адже одне явище (екологічна безпека) охоплює інше (ядерну та радіаційну безпеку). З огляду на зазначене, на наш погляд, доречним було б внесення у диспозиції названих статей змін, які розкривали б значення терміну «інші тяжкі наслідки». Як відповідний зарубіжний приклад, варто навести ст. 276 «Порушення правил безпеки на об'єктах використання атомної енергії» КК Республіки Казахстан [25], де кваліфікуючою ознакою (ч. 3) є «радіоактивне зараження навколишнього середовища». У ч. 1 ст. 301 «Порушення правил виробничо-технічної дисципліни або правил безпеки на об'єктах використання атомної енергії» КК Республіки Білорусь [26] криміналізовані навіть не зазначені наслідки, а й «загроза радіоактивного забруднення».

Як варіант можливо також конкретизувати термін «інші тяжкі наслідки» у національному законодавстві в примітці до зазначених статей, у загальних положеннях розділу або ж у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду.

Щодо злочину, передбаченого ст. 268 «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини» КК України [4], зауважимо, що фактично ці діяння є передумовою для вчинення інших екологічних злочинів, пов'язаних із забрудненням і засміченням довкілля (ст. 239, 241-244 КК України [4]). Отже, під час захоронення або транскордонного перевезення небезпечних відходів і вторинної сировини шкода завдається передусім навколишньому середовищу, що й зумовлює доцільність розташування зазначеної статті в розділі «Кримінальні правопорушення проти довкілля».

Тому, ввезення небезпечних речовин і відходів варто розглядати як один з видів порушення правил поводження з ними (поряд з транспортуванням, зберіганням, утилізацією та захороненням). Крім того, правове регулювання поводження з відходами виробництва та споживання є складовою частиною екологічного права (Особливої частини), до норм якого відсилають відповідні бланкетні кримінально-правові норми.

Зауважимо, що з 2008 року Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) в рамках міжнародної ініціативи «Навколишнє середовище та безпека» (ENVSEC) працює над темою підвищення кваліфікації організацій, відповідальних за виявлення і запобігання екологічним злочинам на кордоні, насамперед йдеться про незаконний транскордонний обіг відходів (предмет Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням). Відомі також випадки криміналізації цього діяння через прийняття спеціальної правової норми. Так, кримінальним законодавством Китаю (КК КНР) [27, ст. 339] закріплено кримінальну відповідальність за ввезення в країну, скидання, звалювання твердих відходів з-за кордону. Кваліфікуючою ознакою у ч. 2 ст. 339 КК КНР [27] є наявність наслідків у вигляді «серйозного забруднення навколишнього середовища». Також глава XXII «Злочини проти навколишнього середовища» Кримінального кодексу республіки Польща [28] містить аналогічну статтю 183. Наявні тенденції щодо поширення географії та збільшення обсягів «екологічної контрабанди» у сукупності з процесами інтеграції нашої держави до європейської спільноти дають підстави прогнозувати, що зазначені злочинні прояви також набуватимуть ще більшого поширення.

Аналогічною є ситуація зі злочиним, передбаченим ст. 326 «Порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» КК України [4], безпосереднім об'єктом якого є суспільні відносини у сфері біологічної безпеки. Аргументуючи екологічний характер зазначеного злочину варто навести приклад розміщення аналогічних статей у розділах кримінальних кодексів зарубіжних країн, що містять норми екологічного характеру. Так, ст. 279 «Порушення правил безпеки під час поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» КК Республіки Білорусь [26] міститься у главі 26 «Злочини проти екологічної безпеки та природного середовища» цього кримінального кодексу [26], ст. 326 «Порушення екологічних вимог під час поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами»

КК Республіки Казахстан [25] міститься у главі 13 «Екологічні кримінальні правопорушення» цього кримінального кодексу [25]. Аналогічні норми містять також кримінальні кодекси Вірменії, Грузії, Киргизії та Таджикистану. Водночас, у переважній більшості країн законодавець відмовився взагалі від криміналізації зазначених діянь. Наприклад, кримінальне законодавство таких країн як Австрія, Азербайджан, Болгарія, Німеччина, Данія, Іспанія, КНР, Латвія, Литва, Молдова, Польща, Республіка Корея, Республіка Сан-Марино, Туркменія, Туреччина, Узбекистан, Швейцарія, Швеція, Естонія, Японія не містить статті аналогічної ст. 326 КК України [4]. Існуюча відмінність в оцінці суспільної небезпеки зазначених посягань вочевидь зумовлена специфічними чинниками різного характеру, зокрема національною своєрідністю правових звичаїв і традицій, різноманітністю концептуальних і політичних факторів під час визначення питань криміналізації, що, вочевидь, потребують окремого дослідження.

Отже, розв'язувати питання щодо віднесення того чи іншого злочину до посягань на екологічну безпеку необхідно зважаючи на їх сутність та ідентифікуючі ознаки, основною з яких є безпосередній об'єкт посягання. Саме ця ознака є визначальним критерієм, за яким має будуватись система злочинів проти екологічної безпеки. Неточне формулювання безпосереднього об'єкта зазначених посягань (як законодавцем, так і окремими науковцями) призводить до неправильних висновків щодо обсягу системи злочинів проти екологічної безпеки, тобто визначення її елементного складу.

Так, у науковій літературі [5, с. 113] поширеним є твердження, відповідно до якого до екологічних злочинів (а отже – і до злочинів проти екологічної безпеки) необхідно віднести діяння, що безпосереднім об'єктом мають навколишнє природне середовище (окремі природні об'єкти). Керуючись таким критерієм, до визначеної категорії злочинів не можна віднести, наприклад, приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України [4]), адже зазначені діяння не спрямовані безпосередньо на жоден з природних об'єктів.

Проведене дослідження дозволило запропонувати авторський варіант системи злочинів проти екологічної безпеки, що має за рівнем локалізації узагальнений об'єкт посягання, тобто суспільні відносини у сфері екологічної безпеки загалом (без конкретизації його окремих елементів), та залежно від характеру посягання може поділятися на такі категорії:

злочини міжнародного характеру, що посягають на екологічну безпеку людства (ст. 441 КК України [4]);

злочини, які полягають у порушенні порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час виробничої діяльності, що заподіяло (або створило небезпеку заподіяння) суттєву екологічну шкоду (ст. 236, 253 КК України 4]);

злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки (ст. 265, 2651, 267, 2671, 274 КК України [4]);

злочини у сфері біологічної безпеки (ст. 251, 326 КК України [4]);

злочини, які полягають у потуранні екологічній небезпеці, а саме невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення та приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 237, 238 КК України [4]);

злочини у сфері поводження з відходами (ст. 268 КК України [4]).

Висновки

Проведений аналіз засвідчив ситуацію, коли норми, які встановлюють відповідальність за вчинення злочинів проти екологічної безпеки, розподілені по різних розділах Особливої частини КК України [4]. Водночас, єдність видового об'єкта, наявність спільних ознак і рис, що характеризують відносини в сфері екологічної безпеки, надали аргументи для виокремлення злочинів цієї категорії у відносно самостійну групу, а також запропонувати авторський варіант класифікації злочинів проти екологічної безпеки, що сприятиме їх комплексному дослідженню та удосконаленню.

Список використаної літератури

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 21.05.2020).

2. Турлова Ю. А. Окремі аспекти кримінально-правового впливу на екологічну злочинність. *Забезпечення правопорядку в Україні засобами кримінальної юстиції*: монографія / відп. ред. О. М. Костенко. К.: Нац. акад. прокуратури України, 2017. Розд. 9. С. 249 – 285.

3. Дуюнов В. К. Системность как необходимая предпосылка эффективности российского уголовного законодательства. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право»*. 2007. № 2. С. 56 – 59.

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

5. Архипов О. М. Загальнотеоретичні проблеми системи екологічних злочинів. *Правова держава*. 2005. № 8. С. 109 – 118.

6. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17. *Тваринний світ України: правова охорона, використання та відтворення*. За ред. Г. І. Балюк. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 290 – 293.

7. Турлова Ю. А. Система екологічних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36, т. 2. С. 103 – 109.

8. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. Дата оновлення: 16.03.2020. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page4> (дата звернення: 22.05.2020).

9. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 562 с.

10. Поліщук Г. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти довкілля. *Право України*. 2003. № 3. С. 80 – 84.

11. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. Ред. М. І. Мельник, В. А. Клименк. Київ: Юридична думка, 2004. 656 с.

12. Романова Н. Л. Понятие и система экологических преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2001. 26 с.

13. Митрофанов І. І. Кримінально-правове забезпечення охорони довкілля: монографія. Кременчук: Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2010. 272 с.

14. Пашенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.

15. Конвенція про ядерну безпеку: ратифіковано із заявою і застереженням Законом від 17.12.1997 № 736/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023#Text (дата звернення: 21.05.2020).

16. Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97). Державні гігієнічні нормативи. Київ: Відділ поліграфії Українського центру держсанепіднагляду МОЗ України, 1997. 121 с.

17. Про затвердження державних санітарних правил «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України»: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.02.2005 № 54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

18. Сушик О. В. Порівняльно-правовий аналіз забезпечення радіаційної безпеки у країнах СНД. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1. С. 112 – 119.

19. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР. Дата оновлення 14.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 21.05.2020).

20. Деркач А. Л. Організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 16 с.

21. Балюк Г. І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні. Київ: Віпол, 1997. 196 с.

22. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с.

23. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Вид. 9, перероблене та доповнене. Харків: ТОВ «Одісей», 2013. 910 с.

24. Манжұл І. В. Об'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 274 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015, № 13. Том 2. С. 74 – 77.

25. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 03.07.2014 № 226-V с последующими изменениями и дополнениями. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252#pos=5;-106 (дата звернення 21.05.2020).

26. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09.07.1999 № 275-3 с последующими изменениями и дополнениями. URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=HK9900275> (дата звернення 21.05.2020).

27. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики от 14.03.1997 с последующими изменениями и дополнениями. URL: <http://ru.china-embassy.org/rus/zfhz/zgflyd/t1330730.htm> (дата звернення 21.05.2020).

28. Уголовный кодекс республики Польша. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс». 2001. 230 с.

7. Turlova, Yu. (2016). The System of Environmental Crimes. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Series «Law»*, 36(2), 103 – 109.

8. Law of Ukraine No. 1264-XII of 25 June 1991, amended as of 16 March 2020. On Environmental Protection. Retrieved May 22, 2020, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page4>.

9. Khavroniuk, M. (2007). Criminal Legislation of Ukraine and other Continental Europe Countries: Comparative Analysis, Harmonization Problems: PhD Thesis. Kyiv, 562.

10. Polishchuk, G. (2003). Criminal and Legal characteristics of Environmental Crimes. *Law of Ukraine*. 3, 80 – 84.

11. Melnyk, M., Klymenk, V. (Eds.) (2004). Criminal Law of Ukraine. Special Section: Textbook. Kyiv, 656.

12. Romanova, N. (2001). The Notion and System of Ecological Crimes. Vladivostok, 26.

13. Mitrofanov, I. (2010). Criminal and Legal Support of Environmental Protection. Kremenchuk, 272.

14. Pashchenko, O. (2004). Criminal Liability for Violation of Nuclear or Radiation Safety Rules: Social Causation and Crime Components. Kharkiv, 20.

15. The Convention on Nuclear Safety. International Atomic Energy Agency. Vienna, 1994. Retrieved May 21, 2020, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023#Text.

16. Radiation Safety Standards of Ukraine (NRBU-97). State Health Standards. Kyiv, 1997. 121.

17. Order of the Ministry of Health Protection of Ukraine No. 54 of 02 February 2005. On Approval of the State Sanitary Rules «Main Sanitary Rules of Radiation Protection of Ukraine». Retrieved May 21, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05#Text>.

18. Sushik, O. (2014). Comparative and Legal Analysis of Radiation Safety in the CIS Countries. *University Scientific Notes*, 1, 112 – 119.

19. Law of Ukraine No. 39/95-VR of 08 February 1995. On Nuclear Energy Use and Radiation Safety. Retrieved May 21, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

20. Derkach, A. (2007). Organizational and Legal Aspects of Control in the Field of Nuclear and Radiation Safety. PhD Thesis. Kyiv, 16.

21. Balyuk, G. (1997). Legal Aspects of Nuclear and Radiation (Radioecological) Safety Assurance in Ukraine. Kyiv, 196.

22. Shemshuchenko, Yu. (Ed.) (2005). *Environmental Law of Ukraine. Academic Course: Textbook*: Yurydychna Dumka Publishing House, Kyiv, 848.

23. Streltsov, E. (Ed.) (2013). Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary. Issue 9, updated and supplemented. Odisey Publishing House, Kharkiv, 910.

24. Manzhul, I. (2015). Objective Evidences of the Crime envisaged by Article 274 of the Criminal Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Law*. 13(2), 74 – 77.

25. Law of the Republic of Kazakhstan No. 226-V of 03 July 2014 with subsequent amendments and supplements. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Retrieved May 21, 2020, from https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252#pos=5;-106.

References

1. Law of Ukraine No. 2697-VIII of 28 February 2019. Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period up to 2030. Retrieved May 21, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.

2. Turlova, Yu. (2017). Certain Aspects of Criminal and Legal Impact on Environmental Crime. *Ensuring Law and Order in Ukraine by Means of Criminal Justice*. National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 249 – 285.

3. Duyunov, V. (2007). Consistency as a Necessary Prerequisite for the Effectiveness of the Russian Criminal Legislation. *Bulletin of the Samara Humanitarian Academy: Series «Law»*, 2, 56 – 59.

4. Criminal Code of Ukraine № 2341-III of April 05 2001. Retrieved May 21, 2020, from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

5. Arkhipov, O. (2005). General Theoretical Problems of the Environmental Crime System. *Legal State*, 8, 109 – 118.

6. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 17 of 10 December 2004. On Judicial Practice in Crime Cases and other Offenses Against the Environment: *Wildlife of Ukraine: Legal Protection, Use And Reproduction*. Kyiv, 2010, 290 – 293.

26. Law of the Republic of Belarus No. 275-3 of 09 July 1999 with subsequent amendments and supplements. Criminal Code of the Republic of Belarus. Retrieved May 21, 2020, from <https://etalonline.by/document/?regnum=HK9900275>.

27. The Criminal Code of the People's Republic of China of 14 March 1997 with subsequent amendments and supplements. Retrieved May 21, 2020, from <http://ru.china-embassy.org/rus/zfhz/zgflyd/t1330730.htm>.

28. The Criminal Code of the Republic of Poland. Publishing house «Legal Center Press», 2001, 230.

Environmental Safety Crimes: Challenging Issues of Systematization

**Turlova Yu.¹, Polishchuk H.², Kozliuk L.³,
Penyazkova O.⁴**

¹ National Prosecution Academy of Ukraine, Kyiv, Ukraine

² National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

³ V. M. Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

⁴ Olga Penyazkova's Legal firm, Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine

The purpose of the article is to determine a set of common features and indicators based on which environmental safety crimes can be differentiated as a relatively separate group, with the aim of research and systematization thereof.

The methodological basis of the study rests upon the system of general scientific methods and approaches which enabled an objective analysis of the subject matter under study.

The author proves the hierarchy of the system under study, i.e. the presence of subordinate subsystems, as well as the fact that the system of environmental safety crimes is a subsystem, i.e., a component of a higher-level system – the system of environmental crimes.

The author argues that the system of criminal-law provisions in the environmental safety domain is a set of the provisions determining which particular offenses of this category are crimes, and the legal institute of environmental safety, to the norms of which the blank dispositions of these provisions refer.

The scientific novelty of the results obtained is that for the first time the article offers the author's version of the system of environmental safety crimes which, by the level of localization, has a generalized target of offense and, depending on the nature of the offense, can be divided into the following categories: international crimes encroaching on environmental safety of mankind; crimes which constitute a violation of the procedure for environmental study or environmental safety rules of production activities which caused (or threatened to cause) a significant environmental damage; crimes in the area of nuclear and radiation safety; crimes in the area of biological safety; crimes which connive at environmental hazards, in particular, failure to take measures to eliminate the consequences of environmental pollution and concealing or misrepresenting of information about environmental situation or population morbidity rates; waste management crimes.

The analysis of relevant criminal-law provisions from the perspective of a systematic approach provided arguments for differentiating the crimes of this category as a relatively separate group and for substantiating the author's version of classification of environmental safety crimes, which will further contribute to their comprehensive research and improvement.

Keywords: environmental safety, crimes, criminal-law provision, system, classification, environment.

Отримано 15.06.2020